

ЕФЕКТИВНОСТ И ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ НА ИНДУСТРИАЛНИЯ БИЗНЕС В СЪВРЕМЕННИТЕ УСЛОВИЯ¹

[Доц. д-р Кирил Митов](#)
[Доц. д-р Росица Колева](#)
[Доц. д-р Маргарита Гергова](#)
[Гл. ас Людмила Дончева](#)

Резюме

Основополагащи в Стратегия „Европа 2020” и в Национална програма „България 2020” са въпросите, свързани с постигането на интелигентен и устойчив растеж при ефективно и екологосъобразно използване на ресурсите. Взаимоотношението „ефективност – икономически растеж” се интерпретира в съответствие с идеите на тези програми. Разгледани са възможностите за аналитична оценка на капиталовите и човешки ресурси и на икономическия растеж. Извършени са практически изследвания на степента на използване на ресурсите, на нейното отражение върху икономическия растеж на индустриални предприятия от различни сектори, които в значителна степен илюстрират особеностите в развитието на индустриалния бизнес през периода 2007 – 2010 г.

Ключови думи: ефективност; икономически растеж; индустрия; ресурси

JEL: M21

EFFICIENCY AND ECONOMIC GROWTH OF THE INDUSTRIAL BUSINESS IN CONTEMPORARY CONDITIONS

[Assoc. Prof. Kiril Mitov, Ph. D.](#)
[Assoc. Prof. Rositsa Koleva, Ph. D.](#)
[Assoc. Prof. Margarita Gergova, Ph. D.](#)
[Head Assist. Prof. Lyudmila Doncheva](#)

Abstract

Fundamental strategy in the “Europe 2020” and in the National Program “Bulgaria 2020” are issues with achieving smart and sustainable growth through efficient and environmentally friendly use of resources. Relationship “efficiency – economic growth” is interpreted in accordance with the ideas of these programs. The possibilities for analytical evaluation of capital and human resources and economic growth. Were carried out practical research on utilization of resources, its impact on economic growth of industrial enterprises from different sectors, which largely illustrate the peculiarities of development of industrial business in the period 2007-2010.

Key words: efficiency; economic growth; industry; resource

¹ Участието на авторите е както следва: доц. д-р Кирил Митов - § 4 и заключение; доц. д-р Маргарита Гергова - § 3; доц. д-р Росица Колева - § 2; гл. ас. Людмила Дончева – увод и § 1.

Увод

Инвестициите за повишаване на ефективността и изграждане на конкурентоспособни производствени структури гарантират устойчиво и проспериращо развитие на индустриалните предприятия и непрекъснат икономически растеж. Растежът в съвременните европейски високоразвити компании се основава на новото знание и иновационните технологии като източник на висока добавена стойност. Изоставащите и догонващи позиции на българските предприятия според оценката на ESI (обобщен иновационен индекс), спрямо водещите предприятия и тези на средно ниво, изисква до 2020 г.² поетапно приоритетно достигане на: интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж.

Интересът на авторския екип към изследване на проблемите на ефективността и растежа е провокиран от съвременното състояние на индустриалния бизнес и от необходимостта от ускорено преминаване на неговите предприятия през трите етапа на икономическия растеж³: растеж, основан на ресурсите; растеж, основан на ефективността; растеж, основан на иновациите.

Устойчивото развитие е функция на степента на ефективност на управлението и необходимо условие за дългосрочно оцеляване на икономическите субекти в съвременните условия. Икономическата ефективност от своя страна е индикатор за целесъобразността от използване на човешките и капиталови ресурси, т.е. за степента на оползотворяване на наличните производствени фактори.

Основен **обект** на настоящото изследване е ефективността от използването на ресурсния потенциал и неговото отражение върху икономическия растеж на предприятия от различни сектори на индустриалния бизнес. Целта на проучването е оценка на връзката между икономическия растеж, ефективността и ресурсния потенциал. За илюстрация на технологията на анализа се използва информация за шест публични индустриални дружества за периода 2007-2010 г. Изборът на изследваните предприятия е продиктуван от следните съображения:

- да се обхванат предприятия от различни сектори на индустрията: „Монбат” АД – Монтана - производство на батерии (стартерни, стационарни, локомотивни, за фотоволтаични системи); „Каолин” АД – Сеново - водещ доставчик на иновационни решения с приложение в керамиката, стъклото, строителството и грижата за околната среда; „Слънчо” АД – Свищов - специализиран производител на инстантни детски, екструдирани и зърнени храни със сертифицирана система за управление на качеството; „Благоевград БТ” АД - утвърдено предприятие с дългогодишна традиция в производство и търговия с тютюневи изделия; „Софарма” АД – София - фармацевтично предприятие, с лицензирани производствени мощности съгласно Европейските стандарти за Добра производствена и Добра дистрибуторска практика, носител на сертификата „Първи клас инвестиция“ (най-висок клас, за инвестиции над 70 млн. лв.); „Химимпорт” АД – София – предприятие с богат инвестиционен портфейл (петролни продукти, зърнени храни, растителни масла и др.);

² Национална програма “България 2020”, предложена от Икономическия и социален съвет.

³ Годишен отчетен доклад на Фондация “Приложни изследвания и комуникации” <http://www.arcfund.net/fileSrc.php?id=20463>.

- стопанските субекти да са с утвърден имидж и активна котировка на фондовата борса;
- всички предприятия да реализират положителен финансов резултат на предприятията през изследвания период, като условие за разширено възпроизводство и икономически растеж;
- с експорта на продукцията си предприятията участват активно на европейските и световни пазари, с което са свързани основните икономически тенденции в международен мащаб, и по-конкретно с отражението на икономическата криза върху нашата икономика през проучвания период.

Изследването е теоретико-практично, с подчертан приложен характер. В процеса на проучването са използвани известни модели и показатели, адаптирани към особеностите на индустриалния бизнес. Редица въпроси са интерпретирани в нова светлина, съобразно съвременните тенденции в неговото развитие. Предложените аналитични зависимости могат да се използват от икономическите субекти за характеризирание на релацията „ефективност - устойчиво развитие”.

В процеса на анализа се използва система от обобщаващи и частни ресурсни показатели, които дават ценна информация относно състоянието на стопанските единици и процесите, които се извършват в тях. Проведените изследвания ще подпомогнат мениджърите на предприятията за внедряване на съвременни изисквания при управлението на икономическия растеж и оценка на степента на ефективното функциониране на бизнеса. Когато ресурсната ефективност е по-голяма от нула ($E_{фр} > 0$), растежът се оценява като ефективен (печеливш). При ефективност по-малка от нула ($E_{фр} < 0$), растежът е неефективен (губещ), а при ефективност равна на нула ($E_{фр} = 0$), растежът спрямо стойността е неутрален.

Аналитичната обработка на данните се извършва с помощта на програмен продукт MS Excel. Целта е да се установи наличието и вида на икономическия растеж (респ. спад) въз основа на използването на материално-веществените ресурси на предприятието. Динамиката на показателите е представена чрез индекси на постоянна база, като се има предвид първата година от изследвания период – 2007 г. Тя е избрана поради факта, че предшества икономическата и финансова криза в страната.

1. Ефективност и икономически растеж

Понятието “ефективност” е широко дискутирано не само в специализираната литература, но и в популярните икономически издания. За неговото дефиниране често се прави съпоставка с близки до нея по звучене и съдържание понятия като *ефикасност* и *икономичност*. В съвкупност те се употребяват като принципи, спазването на които гарантира добро финансово управление на предприятието, като процес, целящ максимално оползотворяване на ресурсите и организиране на дейностите по начин, позволяващ постигане на целите му. Най-често объркването е при “ефективност” и “ефикасност”, което варира от строго разграничение между тях до напълно разменено тълкуване на значенията им.

Преобладаващото становище (към което се придържахме) е, че ефективността се базира на сравнение между ползите (създаваните продукти или услуги) и разходите, което предполага съизмеримост на постигнатите резултати спрямо използваните ресурси. С термина „ефикасност” се установява степента на достигане на предварително заложените цели в дейността на

предприятието, без да се интересуваме от количеството на използваните за това ресурси. Определя се дали произвежданата продукция или създаваните услуги съответстват на обществените потребности. Оттук следва, че едно производство може да е ефективно, но същевременно неефикасно, както и обратното. Поради обстоятелството, че не винаги целите и резултатите от определена дейност се поддават на метрифициране, при възможност за тяхното измерване се оценява ефективността, а при невъзможност - се определя степента на удовлетвореност, т.е. ефикасността на дейността.

За да се разкрият с помощта на бизнес анализа резервите за повишаване на икономическата ефективност, е необходимо нейното уточняване да се обвърже с основното разбиране за предприятието като производствена система. Вътрешната среда на предприятието осигурява възможност за оценка на неговия текущ потенциал по отношение на *осигуреността* с ресурси, тяхната *производителност (продуктивност)*, както и равнище на *ефективност*. По линия на взаимовръзката между предприятието и външната среда се изследва конкурентоспособността и бъдещия (вкл. стратегическия) му потенциал.

Следователно ефективността е функция на продуктивността на ресурсите на предприятието, което е предпоставка за конкурентоспособността му. Съпоставката между производствените резултати и инвестираните ресурси характеризира равнището на ефективност към определен момент. За да се установи нейното изменение е необходимо да се сравнят минимум две нейни равнища.

Като основна философска категория развитието изразява движение напред и нагоре във вид на спирала. Реалната икономическа действителност на конкретно предприятие обаче съдържа едновременното съществуване на две противоположни разновидности на развитието: *прогрес* – като негова иманентна характеристика и доминанта и *регрес* – преминаване от по-високи към по-ниски форми на развитието.

Фирменият растеж като сложен процес с много измерения, надхвърля рамките на количествените изменения на ресурсите, постигнатите резултати и на възможностите за преобразуване на ресурсите в резултати. Той е обусловен и от редица качествени фактори, подаващи се по-трудно на измерване и оценка. Общият икономически растеж зависи от растежа на отделните стопански единици, тъй като съществува органическа връзка между двете му йерархически разновидности. От една страна, количествените и качествени изменения в отделните предприятия, натрупвайки се в сложна съвкупност, формират общата икономическа динамика. От друга страна, количествената и качествена характеристика на националната икономика определя общите условия и предпоставки за осъществявания в бизнесорганизациите икономически растеж.

На микроравнище икономическият растеж, както и ефективността, са във функционална зависимост от качеството на мениджмънта на стопанските единици. Съвременното стопанското управление (ефективният мениджмънт) се насочва към туширане на заплахите и/или оползотворяване на предлаганите възможности от рисковата външна среда, с цел удължаване продължителността на растежа за сметка на съкращаване времетраенето на спада при тяхното обективно обусловено редуване.

Обобщено, икономическият растеж “зависи и се свежда до взаимодействието между резултатите от производствения процес, потенциала на производствените ресурси с ефективността на тяхното използване. От взаимодействието между тях се определя типът или видът на растежа и

ефективността или цената на този растеж”⁴. От гледна точка на възможността за неговото метрифициране и комплексна оценка за определен период, целесъобразно е класифицирането на растежа/спада⁵ на екстензивен и интензивен.

Екстензивният растеж се постига чрез нарастване на производствените фактори – капитал и човешки ресурси. Затова се дефинира като количествен или ресурсопоглещ. Когато темповете на изменение на резултатите на производството съвпадат с тези на производствените фактори, равнището на икономическата ефективност не се променя. Интензивният растеж е резултат от подобреното използване на производствените фактори чрез качествено им усъвършенстване - прилагане на прогресивни производствени технологии, усъвършенстване организацията на труда и управлението, повишаване квалификацията на персонала и реструктуриране на производството; затова се определя като качествен растеж. При по-високи темпове на нарастване на крайните производствени резултати в сравнение с това на ресурсите равнището на икономическата ефективност се подобрява. Преходът от екстензивен към интензивен тип на развитие е обективно необходим поради ограничеността на ресурсите и невъзможността на предприятията да функционират продължително при намаляваща икономическа ефективност. Независимо дали е екстензивен или интензивен, спадът влошава икономическото и финансово състояние на предприятието, като застрашава неговата жизнеспособност. Затова предвиждането, неутрализирането и съкращаването на времетраенето му следва да е неотменна и постоянна задача на мениджмънта.

Задълбоченото изследване и обективната оценка на влиянието на факторите върху растежа са възможни само при доброто им познаване на база разгърнатата класификация. Систематизирането на множеството фактори за растеж, освен че внася яснота по отношение същността им, спомага за тяхното ранжиране и последващо филтриране с оглед на приетите приоритети. Групирането на факторите се прави по различни признаци - както в теорията за растежа,⁶ така и в теорията на бизнес анализа.⁷

2. Анализ на ефективността от използването на ресурсния потенциал

При оценката на капиталовите ресурси е необходимо предварително да се посочат следните методически особености:

първо, база за оценка на ефективността и растежа е ресурсният потенциал, и по-конкретно имуществения ресурсен потенциал;

второ, за характеризиране на имуществения потенциал се използват текущите и нетекущи активи на предприятието:

- нетекущите (дълготрайни) активи се измерват чрез общия размер на дълготрайните материални активи (ДМА), в т.ч. чрез техния основен компонент - производствените активи (ПА). В случая от втория показател се изключват земите, сградите, съоръженията, стопанския инвентар и т.н. на предприятието като пасивна част на дългосрочно използваното имущество;

⁴ **Ненов, Т., Атанасов, Б.** Ефективност и растеж на индустриалните фирми в съвременните условия. Варна, 2000, с. 39.

⁵ **Пак там**, с. 13-14.

⁶ **Пак там**, с. 24-27.

⁷ **Вж. Михайлов, М., Митов, К., Колева, Р.** и др. Анализ на търговския бизнес. Велико Търново, 2010, с. 53.

- текущите (краткотрайните) активи са посочени в две разновидности – като ресурси и като разходи. Ресурсният потенциал е представен чрез стойността на инвестираните в производството материали (М), а разходния – чрез вложените средства за материали като основен разход по икономически елементи за обичайната дейност на предприятието (МР);

трето, за измерители на бизнесрезултатите се използват: нетен размер на приходите от продажби (НРПП); брутна добавена стойност (БДС); покриващ принос (Пс) и текущ финансов резултат (ФР).

Ограниченият обем на разработката е причина да се изследва динамиката само на показателите, в които участват брутната добавена стойност и текущият финансов резултат. Основанията за избора им са:

- добавената стойност, освен като важен оценъчен показател за обема на производството при пазарни условия, е в съответствие с установяването на брутният вътрешен продукт (измерител на икономическия растеж на макроравнище). Освен това възможността за преориентиране към производство и износ на капиталоемки стоки с висока добавена стойност (инвестиционни стоки) зависи от наличния потенциал на предприятията и степента на използването му;

- текущият финансов резултат определя възможностите на предприятието за разширено възпроизводство и устойчив икономически растеж.

Общият технологичен вид на модела за анализ на показателите за ефективно използване на имуществения потенциал е следният:

$$Ef = \frac{\text{бизнесрезултати}}{\text{имуществени ресурси}} = \frac{\text{НРПП, БДС, Пс, Пч}}{\text{ДМА, ПА, М, МР}}. \quad (1)$$

При оценката на ефективното използване на човешките ресурси трябва да се отчитат следните методически особености:

първо, база за оценка на ефективността и растежа са човешките ресурси, въпреки че като такава може да се използва и свързания с тях разход (трудовете разходи). Причина за това е съществуващата у нас диспропорция между количеството и качеството на вложения труд и размера на трудовото възнаграждение;

второ, за измерители на трудовия потенциал се използват: средносписъчния брой на заетите лица (ССБз), в т.ч. на работниците (ССБр - квалифицирани работници; оператори на машини и съоръжения и работници по монтаж на изделия; работници, неизискващи специална квалификация); и работното време, в т.ч. общо отработените човекодни ($\Sigma Чд$) и общо отработените човекочасове ($\Sigma Чч$).

Общият технологичен вид на модела за анализ на показателите за производителност на труда е следният:

$$ПТ = \frac{\text{бизнесрезултати}}{\text{разходи на труд}} = \frac{\text{НРПП, БДС, Пс, Пч}}{\text{ССБз, ССБр, } \Sigma Чд, \Sigma Чч}. \quad (2)$$

Резултатите от извършения анализ на човешките ресурси в изследваните шест акционерни дружества за периода 2007-2010 г. на база изчислените индекси за динамика на постоянна основа (2007 г. = 1,00) могат да бъдат обобщени по следния начин: най-голямо е намалението на средносписъчния брой на заетите лица в „Монбат“ АД /0,68 пункта/; индексът на динамика на средносписъчния брой работници е най-висок за същото предприятие за 2008/2007 г. Във всички дружества е налице намаление на индекса за четиригодишния период. Динамиката на общо отработените дни и общо

отработените часове следва същата тенденция на намаление спрямо първата година от изследвания период.

Във връзка с материалните ресурси тенденциите са следните:

✓ индексът на изменение на материалите нараства с изключение на „Монбат“ АД и „Химимпорт“;

✓ индексът на динамика на дълготрайните материални активи нараства през 2009/2007 г. в „Монбат“, но след този период при всички предприятия се наблюдава спад. Динамиката на производствените активи е най-висока в споменатото предприятие и в „Софарма“ АД.

Индексите на изменение на бизнесрезултатите са следните:

✓ най-висок ръст на нетните приходи се наблюдава в „Химимпорт“ АД през 2010/2007 г. /1,45 пункта/, а най-нисък – в „Благоевград БТ“ АД през 2009/2007 /0,71 пункта/;

✓ с най-голямо нарастване на брутната добавена стойност е предприятието „Монбат“ през 2010/2007 г. /2,28 пункта/, а с най-голямо намаление отново е „Благоевград БТ“ АД през 2009/2007 /0,53 пункта/;

✓ в „Химимпорт“ АД се наблюдава най-висок ръст на покриващия принос през 2010/2007 г. /1,45 пункта/, а най-нисък ръст регистрира отново „Благоевград БТ“ АД през 2009/2007 /0,71 пункта/;

✓ индексът на динамика на текущия финансов резултат нараства във всички предприятия с изключение на „Монбат“ АД.

По предприятия индексите на динамика на бизнесрезултатите показват следните **по-важни тенденции**:

✓ В „Монбат“ АД нетният размер на приходите от продажби, брутната добавена стойност и приносът имат еднаква тенденция на намаление през 2009 спрямо 2007 г. и нарастване през 2010/2007 г.;

✓ В „Софарма“ АД и „Химимпорт“ АД всички индекси на бизнесрезултатите нарастват;

✓ В останалите три предприятия индексите на динамика на бизнесрезултатите през 2009/2007 намаляват, като през следващия период растат.

Въз основа на входящата информация от статистическия отчет за наетите лица, счетоводния баланс и отчета за приходите и разходите, както и съответстващата им аналитична информация могат да се направят следните изводи за ефективността от използването на ресурсите:

➤ *по отношение на трудовия потенциал*

Сравнителният анализ на използването на трудовия потенциал разкрива водещото място на „Химимпорт“ АД. Производителността на един производствен работник, измерена чрез текущия финансов резултат през 2010 г., е повече от четиридесет пъти по-висока в сравнение с тази на „Монбат“ /повече от шестдесет пъти в сравнение със „Софарма“ и т.н./. Този показател е най-нисък в „Благоевград БТ“ АД през 2009 г. - 2,802 хил. лв.

➤ *по отношение на имуществения потенциал*

При сравнителния анализ на ефективността от използване на материалните ресурси отново се откроява **водещото място** на „Химимпорт“ АД. Ефективното използване на материалите и на производствените активи в дружеството, установено на база текущ финансов резултат през последната година на периода е съответно 6,96 и 18,88 лв. (повече от два пъти по-високо в сравнение с това на „Слънчо“ АД, повече от седемнадесет пъти в сравнение с това на „Софарма“ АД и т.н.).

Следователно „Химимпорт” АД оползотворява най-пълно и най-успешно ресурсите си в сравнение с другите публични дружества, независимо от спада на индексите на динамика на тези ресурси. Решаващо значение за тези високи резултати има ръста на индексите на динамика на бизнесрезултатите, и по-специално брутна добавена стойност и текущия финансов резултат.

3. Анализ и оценка на релацията „ефективност - икономически растеж” в индустриалните предприятия

Резултатите от аналитичните проучвания служат като база за оценка на вида на растежа – екстензивен и интензивен. При екстензивния растеж е налице висока и нарастваща ресурсоемкост или ресурсопоглъщаемост, но поради оскъдността на ресурсите този тип растеж е неефективна форма за икономическо развитие. Характерно за интензивния растеж е това, че той се определя от икономията на ресурси в резултат на по-доброто им използване. Той е ресурсо-икономичен и ефективен и е най-подходящ при осъществяването на икономическото развитие на всяка стопанска единица.

Темпът на растеж се изчислява с натрупване по отделни показатели като се съпоставя информацията от последната и първата година на периода. Макар и приблизителен, този показател дава възможност да се оцени растежа на предприятията за четиригодишния им период.

Човешките ресурси са едни от основните елементи на производствения процес. Те са част от националното богатство на страната. Под тежестите на ниския стандарт на живот обаче, те губят своята жизнеспособност, трудоспособност и производителност, която се определя преди всичко от интелектуалната енергия на човека. Поради това инвестициите за формиране на интелектуалната мощ на личността са с най-голяма възвръщаемост. В действителност обаче, приоритетното развитие на образованието и науката, които подхранват иновационната инвестиционна ефективност са силно дестабилизирани. Те ще определят нашата бъдеща конкурентоспособност на световните пазари. В повечето случаи българският износ е със слаба конкурентоспособност. Той е с най-висока капиталоемкост и енергоемкост и с най-ниска наукоемкост и квалифициран труд. Без тяхното преодоляване предприятията и страната като цяло са обречени на изоставане и на още по-голяма зависимост.

Привличането на още трудови ресурси е важен фактор за екстензивен растеж. Поради това, качественият аспект на проблема с работната сила е от много важно значение за повишаване ефективността на производството. В дългосрочен план растежът на икономическото производство зависи от броя на работещите и производството на един зает. Производителността на труда отразява инвестициите в капитал и е ориентир за капиталовата производителност. Тя измерва производството на единица труд или капитал, което се осъществява при дадени стойности на факторните елементи.

Растежът на работната сила и растежът на производителността на труда се отразява от икономическия растеж. Показателите „производителност на труда” и „трудоемкост на производството” характеризират ефективността от използването на труда. Осъществяването на икономически растеж е немислим без повишаване на ефективността от използването на живия труд. Тя се реализира чрез изпреварващо нарастване на производителността на труда в сравнение с обема на производството. Взаимодействието между резултатите от производството, възможностите (капацитета) на производствените ресурси и

ефективността от тяхното използване оказва влияние върху икономическия растеж.

Анализът на входящата информация разкрива снижаване броя на заетите лица в отделните предприятия за четиригодишния период на изследването. Най-големият спад на средносписъчния брой на заетите лица в „Монбат” АД – Монтана е причинен от рязкото свиване на пазарите на автомобилостроенето, вследствие на световната икономическа криза, и съответно намаления брой на поръчки за акумулатори от европейските партньори. Поради влошаването на жизнения стандарт на населението и нарастването на стреса от невъзможността да се решават конкретните проблеми, се увеличават заболяванията на хората. Това води до заделянето на повече средства за покупка на лекарства и до увеличаване нетните приходи от продажби в „Софарма” АД – София. В сравнение с 2007 година, те достигат до 132,26 на сто през 2010 г., като тенденцията на нарастване е възходяща. От 158 063 хил. лв. през 2007 г., нарастват на 166 853 хил. лв. през 2008 г., на 186 360 хил. лв. през 2009 г., за да достигнат до 209 059 хил. лв. през 2010 г.

Нетният размер на приходите от продажби в „Благоевград БТ” АД – Благоевград значително се снижава – от 224 211 хил. лв. през 2007 г., до 159 883 хил. лв. през 2009 г. Минимално оживление е постигнато през последната година на периода, за която се отчитат приходи в размер 172 112 хил. лв. Причини за това са както масовото обедняване на потребителите на продукцията, така и нарастващата кампания против тютюнопушенето в страната. Нетният размер на приходите от продажби в „Химимпорт” АД – София бележи тенденция на нарастване. От 126,12 на сто през 2008 г., той нараства на 128,98, за да достигне до 145,11 на сто през 2010 г. Основен принос за този успех има реструктурирането на инвестиционния портфейл на дружеството.

В „Слънчо” АД – Свищов и в „Каолин” АД – Сеново се редуват периоди на икономически растеж с периоди на спад, което води до нестабилност в развитието им. Темпът на растеж с натрупване в тези две предприятия е 1,109 и 1,106. Той се осигурява преди всичко от изпреварващия темп на нарастването на производителността на труда на едно заето лице в сравнение с темпа на изменението на заетите лица.

Изследваното изменение на брутна добавена стойност на база използване на човешките ресурси в отделните предприятия сочи, че се запазва оценката за дейността на стопанските единици. Брутна добавена стойност има тенденция на нарастване в „Софарма” АД – София и „Химимпорт” АД – София. В останалите предприятия брутна добавена стойност варира в широк диапазон през изследвания период. Темпът на растеж с натрупване е най-висок в „Монбат” АД – Монтана – 2,278, а най-нисък в „Благоевград БТ” АД – Благоевград – 0,545. Той се постига преди всичко от нарастващия темп на брутна добавена стойност на един зает в „Монбат” АД – Монтана, „Софарма” АД – София, „Химимпорт” АД – София, „Каолин” АД – Сеново. Непостоянен е темпът на изменение на брутна добавена стойност на един зает в „Благоевград БТ” АД – Благоевград и „Слънчо” АД – Свищов.

Нарастването на обема на продукцията и повишаването на ефективността на производството се влияе съществено и от степента на използване на ДМА. Това поражда необходимостта от задълбочен анализ на състоянието и използването на ДМА. От пълнотата, точността и своевременността на

отчетната информация зависи достоверността и качеството на цялостната ѝ аналитична обработка и задълбочеността на изводите и оценките.

Прирастът на обема на продукцията за сметка на количеството на ДМА характеризира използването на екстензивните фактори на растежа. Динамиката на обема на продукцията за сметка на изменението в степента на капиталотоотдаването характеризира влиянието на интензивните фактори на растежа. Задълбочаването на анализа на използването на ДМА позволява да се определят конкретните резерви за по-нататъшно повишаване на ефективността от тяхната употреба.

В зависимост от целите и задачите на анализа се конкретизират насоките и показателите, които ще се прилагат при даването на оценка за състоянието, движението и използването на ДМА в предприятията. Ниската рентабилност на повечето предприятия от реалния сектор се дължи главно на остарялото технологично оборудване и високите производствени разходи, а оттам и неконкурентоспособността им, както на вътрешния, така и на външния пазар. Ниската конкурентоспособност се явява определящ фактор за намаляване на продажбите на предприятията на съответните пазари.

Динамиката на показателите „капиталотоотдаване” и „капиталоемкост” оказва съществено въздействие върху динамиката на ефективността като цяло. Осъществяването на ресурсно-осигурена и правилно ориентирана инвестиционна политика има съществено значение за намаляване на капиталоемкостта и повишаване на капиталотоотдаването. Капиталотоотдаването характеризира измененията, настъпили в степента на използването на ДМА в предприятията и показва колко продукция се пада на един лев ДМА. То е фактор, свързан с ефективността от използването на ДМА и дефинира нетните приходи от продажби, падащи се на един лев среден размер от посочените активи. От своя страна увеличаването на капиталотоотдаването на ДМА е фактор за нарастване на равнището на рентабилността.

Общият темп на растеж с натрупване на показателите нетен размер на приходите от продажби и брунтната добавена стойност се влияе, както от темпа на изменението на ДМА, така и от степента на тяхното ефективно използване. Най-висок е той при „Химимпорт” АД – София – 1,451, „Монбат” АД – Монтана – 1,434 и „Софарма” АД – София – 1,323. Най-ниска е стойността на този показател при „Благоевград БТ” – Благоевград – 0,768. Екстензивният темп на растеж е отрицателен при „Химимпорт” АД – София и при „Благоевград БТ” АД – Благоевград. Отрицателен е и интензивният темп на растеж при „Благоевград БТ” – Благоевград, „Слънчо” АД – Свищов и „Каолин” АД – Сеново.

Внедряването на научно-техническите постижения, икономичното и дълбочинно използване на материалните ресурси придобива изключително значение за повишаване на ефективността на производството. Това налага необходимостта от задълбочено изследване на показателя „материалотоотдаване на продукцията”, тъй като предметите на труда са един от основните елементи на производствения процес. Тяхното рационално използване води до ръст на обема на производството, съкращаване потребността от материални ресурси, намаляване на себестойността на продукцията и повишаване на финансовите резултати от дейността на стопанските единици. При анализа на ефективността от **използване на материалните ресурси** е необходимо да се определи изменението в обема на продукцията за сметка на икономията или преразхода на материалите. В условията на съвременното производство са налице

съществени проблеми при оползотворяването на суровините, материалите, горивата и енергията. По-важните от тях са:

Първо, налице е дефицит на материални ресурси с решаващо значение за производството, както в национален, така и в световен мащаб.

Второ, задържането на материалоемкостта и енергоемкостта на сравнително високо равнище оказва негативно отражение върху темповете на икономически растеж на предприятията и на страната.

Трето, нерационалното използване на енергийно-суровинните ресурси се налага като съществен проблем на стопанските единици, защото те заемат най-висок относителен дял в общия размер на разходите в почти всички отрасли и дейности на материалното производство.

Увеличаването (намаляването) на обема на производството е резултат от промените в общия стойностен обем на вложените в производството материални ресурси и от промените в материалотоотдаването за периода. При анализа на ефективността от използването на материалните ресурси е необходимо да се определи изменението на обема на продукцията за сметка на икономията (преразхода) на материали.

Показателите „материалоотдаване” и „материалоемкост” характеризират ефективността от използването на оборотния капитал и най-вече на материалните ресурси. Намаляването на материалоемкостта на производството и повишаването на материалотоотдаването има решаващо значение за повишаване на конкурентоспособността на предприятието и на икономиката като цяло. Наред с това снижаването на материалоемкостта се отразява благоприятно върху снижаването на капиталоемкостта и трудоемкостта на производството.

Равнището на икономичното използване на материално-енергийните ресурси, тяхното качество и многообразие и възможностите за замяна на един материал с друг, при ограниченост на суровинно-енергийната база на предприятията, в голяма степен предопределят икономическата ефективност като цяло. За да се измери и оцени растежа според ролята на факторите и приноса към стойността, се използва релацията „резултат – ресурси – ефективност”. Резултатите от анализа на приходите от продажби на база използването на материалните ресурси, посоката и интензивността на действието на основните фактори показват, че значително спада темпът на растеж с натрупване на материалните ресурси в „Монбат” АД – Монтана – на 0,241, на „Химимпорт” АД – София – на 0,0625, а се увеличава ефективността от тяхното използване, съответно на 5,952 и на 23,217. Макар че е нисък, темпът на растеж с натрупване на материалотоотдаването в „Слънчо” АД – Свищов – 0,969, „Каолин” АД – Сеново – 0,911, то общият темп на растеж е положителен. Той се обуславя от значителното увеличаване на материалните ресурси за периода. Ефективността от използването на материалните ресурси в „Благоевград БТ” АД – Благоевград е снижена. Това се отразява отрицателно и върху общия темп на изменението на нетния размер на приходите от продажби. Той е неефективен и възлиза на 0,768. Същата тенденция се проявява и при изследване изменението на брутната добавена стойност в посочените предприятия на база използването на материалните ресурси – 0,545. Най-голям темп на произведената брутна добавена стойност с един лев материални ресурси е постигната в „Химимпорт” АД – София – 23,212 и в „Монбат” АД – Монтана – 9,456. Следователно посочените две предприятия работят с малко материални ресурси, но постигат висока ефективност от тяхното използване.

В отделните предприятия няма ясно очертана тенденция на растеж на брутната добавена стойност и на използваните материални ресурси през периода. Входящата и аналитичната информация сочат, че техният размер варира през годините и това се отразява върху икономическата стабилност в развитието на предприятията.

На базата на конкретна информация за шестте предприятия от различни индустриални сектори се разкрива връзката, особеностите и взаимодействието между растежа и ефективността от дейността им. В резултат на извършения анализ се установи, че е налице съвпадение на очертаните тенденции за изменение на темпа на растеж и ефективността от използването на материалните ресурси при прилагането на нетните постъпления от продажби и брутната добавена стойност с тези на останалите два показателя – покриващ принос на 1 лев материали и финансов резултат на 1 лев материали.

От гореизложеното е видно, че растежът и промяната са необходимо условие за дългосрочното оцеляване на предприятията в условията на сложна и бързоразвиваща се микро- и макросреда. Предвиждането на положителното или негативно влияние на множеството фактори, породено от измененията им, върху ефективността и растежа на стопанските единици следва да се базира на резултатите от предварителен задълбочен икономически анализ.

4. Оценка на икономическото развитие – изводи и препоръки

Нарасналите изисквания към качеството на продукцията, дефицита на някои ресурси и необходимостта от тяхното рационално и екологосъобразно използване придобиват по-голяма актуалност. Българските предприятия като цяло се намират в много неизгодни позиции спрямо водещите европейски предприятия и тези на средно ниво по отношение на внедрените иновационни технологии и практическото приложение на новите знания като източник за нарастване на добавената стойност. Това налага потребността от технологичен трансфер и от адаптирането на нови технологии от по-развитите държави.

Необходимостта от изследване на ефективността от използването на ресурсния потенциал произтича от определящото й значение за характеризиране типа на икономическия растеж или спад, особено в условията на кризисно развитие на икономиката. Предложените показатели за оценка на икономическия растеж позволяват задълбочено да се изследва икономическото развитие на бизнесорганизациите, да се открият тенденциите и причините, които ги обуславят.

Извършената оценка на показателите, характеризиращи вида на растежа в зависимост от факторите, които го обуславят (релацията „резултат - ресурси - ефективност“) дава възможност да се направи оценка по-нататък и на типа на икономическия растеж (спад) на база на използването на ресурсните показатели в две направления: обобщаваща оценка и диференцирана оценка по видове ресурси. Наличието на подробна информация за отделните компоненти на ресурсния потенциал на предприятията определя предпочитанието към втория подход.

Растежът в края спрямо началото на изследвания период (2007-2010 г.), оценен на база трудов потенциал (представен със средносписъчния брой на заетите лица) чрез показателите брутна добавена стойност и текущ финансов резултат може да се характеризира по следния начин:

- изцяло интензивен растеж при спад на екстензивния фактор се наблюдава в “Монбат” АД, “Софарма” АД, “Химимпорт” АД и “Слънчо” АД;

- предимствено интензивен спад (трудоикономичен) се отчита в „Благоевград БТ” АД;

- единствено в “Каолин” АД се наблюдава противоречива картина, дължаща се на увеличение на масата на брунтата добавена стойност при същевременно рязко спадане на печалбата. Затова растежът, измерен чрез БДС, се определя като изцяло интензивен, докато оценката му на база текущ финансов резултат е предимствено интензивен (трудоикономичен) спад;

Оценката на растежа на база използване на ресурсните показатели за дълготрайните материални активи показва по-голямо разнообразие на типовете растеж:

- предимствено интензивен (капиталоикономичен) растеж се отчита в “Софарма” АД, “Химимпорт” АД и “Слънчо” АД, а в “Монбат” АД (само въз основа на БДС);

- изцяло екстензивен растеж при спад на интензивния фактор е постигнат в “Каолин” АД;

- само в „Благоевград БТ” АД се отчита предимствено интензивен спад.

Характеристиката на растежа, оценен на база динамика на материалните ресурси е аналогична на посочената въз основа на ДМА.

В резултат на извършеното задълбочено проучване могат да се обобщят следните **изводи**:

- измерването на посоката и интензитета на влияние на екстензивните и интензивните фактори, определящи динамиката на показателите за бизнесрезултатите при използване на ресурсния потенциал създава възможност за реална оценка на типа на растежа (спада) на стопанските единици;

- поради изявеното им присъствие на международните пазари, в изследваните стопански единици редуващите се етапи на стабилност и икономически растеж с такива на спад и застой са точна проекция на цикличното развитие на западноевропейската икономика. Изследваните предприятия са илюстрация на: макроикономическото развитие в Европейския съюз (“Монбат” АД с автомобилостроенето в Западна Европа, “Софарма” АД), както и тенденциите на потребителското търсене в Р България: обедняване на населението (“Слънчо” АД), катастрофален срив в строителния бранш (“Каолин” АД) и др.;

- през периода 2007 – 2010 г. като водещи предприятия се очертават “Софарма” АД и “Химимпорт” АД, където се откроява добре тенденцията за нарастване на показателите, характеризиращи икономическия растеж;

- конкретните възможности и ограничители за отделните предприятия са различни, което определя и различието в темповете на икономическия им растеж. По отношение на използването на ресурсния потенциал, водещо място заема “Химимпорт” АД, което основно се определя от сериозното нарастване на брунтата добавена стойност и финансовия резултат;

- ограничеността на ресурсите и тяхното неефективно използване се отразяват негативно върху темповете на икономически растеж на предприятията;

- усъвършенстването на методическия инструментариум за измерване и оценка на растежа (спада) в дейността на икономическите субекти е от съществено значение при аналитичните изследвания в отделните направления. Целесъобразно е доразвитие на технологията на този анализ с цел унифицирането ѝ за повече индустриални сектори, както и разработка на програмен продукт за нейното практическо реализиране.

Извършеното проучване дава основание да се направят следните **препоръки** относно информационното осигуряване на анализа:

първо, целесъобразно е в “Отчета за заетите лица, средствата за работна заплата и други разходи за труд” работното време (в човекодни и човекочасове) да се отчита диференцирано и по категории персонал с оглед по-задълбоченото изследване използването на човешките ресурси;

второ, за определянето на средната изработка на един работник е необходимо допълнително обобщаване на данните от формуляра, тъй като в зависимост от отрасловото производствено направление работниците са посочени в различни групи според степента на квалификацията им (висока/ниска) и типа изпълнявани производствени функции (оператори на машини, монтаж на изделия, технически функции и др.);⁸

трето, посочването на общо отработеното време, в т.ч. и на наетите на непълно работно време създава възможност да се разграничат два вида показатели за дневна и часова производителност – обобщени и частни. Чрез частните показатели се представя производствения резултат, изчислен за вложено работно време (в човекодни или човекочасове) от наетите на непълно работно време. Тези показатели, сравнително по-нови и по-малко познати, се налагат в практиката, тъй като намаленият обем на дейността, особено в период на икономическа криза, принуждава работодателите да намаляват законоустановеното работно време (непълно работно време)⁹ под формата на непълни работни ден, седмица, месец или работа през ден с нормална или намалена продължителност. Задължително условие за изчисляването им обаче е предварителното диференциране на стопанските резултати, в зависимост от това дали са постигнати в рамките на пълно или непълно работно време. Последното е свързано със значителни трудности от методическо и технологично естество;

четвърто, цялата недвижима собственост на стопанската единица, формираща нейните ДМА, в зависимост от степента на активно участие в производствения процес за преработката на суровините и материалите до превръщането им в полуфабрикати или готова продукция или само за създаването на условия за оптималното протичане на производствения процес, се класифицира на производствени и непроизводствени активи. С оглед задълбочаване на аналитичното проучване може да се изчисляват и различни видове структури на ДМА.;

пето, използваните оригинални финансови отчети на изследваните индустриални предприятия свидетелстват за несъответствие между структурата на счетоводните им баланси и тази в Приложение № 1 на СС 1 “Отчет за приходите и разходите”. Констатира се разминаване в наименованието и в съдържанието на раздели А и Б от актива на баланса. С оглед възможността за автоматизиране на аналитичните процедури е необходимо предприятията да се придържат към унифицираната структура на елементите на Годишния финансов отчет.

⁸ Съгласно Национална класификация на професиите и длъжностите от 01.01.2006 г.

⁹ Регламентирано нормативно в чл. 138 от Кодекса на труда.

Заключение

С извършеното научно-практическо изследване е направен опит да се систематизират и обобщят факторите и условията за икономическия растеж на отделните предприятия и да се конкретизират причините за темпа на неговото изменение. Резултатите от извършения анализ разкриват, че инвестиционният процес трябва да бъде насочен към повишаване на ефективността и изграждане на конкурентоспособни индустриални структури. Това ще гарантира устойчивото и проспериращо развитие на индустриалните предприятия, непрекъснатия им икономически растеж, тъй като растежът и промяната са решаващо условие за дългосрочното оцеляване на предприятията в условията на сложна и бързоразвиваща се микро- и макросреда.